ШБ
FOLIO

Володимир Малик

Таємний посол

ТЕТРАЛОГІЯ

Книга перша

Посол Урус-шайтана

Книга друга

Фірман султана

Харків
«Фоліо»
2024

Частина перша

ДОРОГОЮ СЛІЗ

1

По гребеню гори йшло двоє. Чорні згорблені постаті різко вимальовувалися на тлі холодного грудневого неба. В сонячній тиші безкрайнього степу сіявся дрібний срібний сніжок, білою наміткою покривав землю, чіплявся за лапатий сухий бур'ян.

Замерзла грудкувата дорога раптом круто повернула вниз.

Високий виснажений старець лівою рукою тримався за плече підлітка років п'ятнадцяти, а правою опирався на товстий сукуватий костур. Спіткнувшись об грудомаху землі, він мало не засторчував носом, але хлопець придержав. Велика торба з невибіленого сирового полотна, що теліпалась у старого за спиною, відлетіла і торохнула по худому висохлому тілі. Почувся тихий бренькіт струн.

— А хай тобі чорт, Яцьку! — гнівно пробурчав старець. — Ведеш мене по якихось горбах та чорториях... Ще кобзу розтовчу і ноги поламаю.

— Не поламаєте, діду, — спокійно відповів хлопець, шморгнувши посинілим від холоду носом. — Уже недалеко... Ген і Січ видно!

— Що ти мелеш? Яка Січ? Де?

— Та перед нами ж!

— Справді?

Старий зупинився і витягнув уперед тонку зморшкувату шию, утупивши в синій морозяний простір глибокі чорні ями замість очей. З ям текли сльози.

В обличчя війнуло вітром.

Старий враз важко задихав і так міцно вчепірився кістлявими пальцями в поводиреве плече, що той аж поморщився від болю. Потім опустився на коліна, скинув кудлату овечу шапку і схилив попелясто-сиву голову в низькому поклоні. З грудей вирвався чи то стогін, чи то плач. Згодом хлопець почув нерозбірливе ламкотіння: старий, мабуть, молився.

— Ходімо вже, діду! Бо й замерзнемо тута, на цьому щолопку! Продимає ж наскрізь! — заблагав хлопець, утягуючи шию у витертий комір старої свитини. — Знайшли де молитись!.. Чей же не в церкві!

Але старий мов не чув тих слів. Полою витер заплакане обличчя, підвівся і кілька разів вдихнув повітря, ніби принюхувався до чогось.

— Справді, Січ! — промовив глухо. — Пахне димом із кузні... Гарячою окалиною несе... Мабуть, ковалі передержали залізо в горні... Та ще свіжоспеченим хлібом... Чуєш, Яцьку?

Яцько промовчав: він нічого не чув. Лише насмішкувато покрутив головою. І вигадає ж таке старий! Окалина! Свіжоспечений хліб! Та до Січі ще добрих п'ять верст! Попомахаєш костуром! Попохукаєш у закоцюблі руки, най їх мамі!.. Хоч би рукавиці які-небудь, то якось би терпів! А то хоч плач! У пучки зашпори зайшли: болять, мов поодрубувані... А навкруги — голий степ. Вітрець невеликий, а пронизує до кісток!

— Ну, чого ж мовчиш? — розсердився старий. — Чи, може, обманув мене, шибенику, що вже Січ видно? Га? Покепкував з незрячого?

— Була б охота, — буркнув Яцько. — Сам до неї поспішаю, мов до матінки.

— А може, то й не Січ? — засумнівався старий. — Скажи мені, ти бачиш там ріку в улоговині?

— Та кажу ж вам — Січ!.. Гоно — Дніпро виблискує молодим льодком проти сонця. Чи водою, — хто його розбере звідси... Блищить, мов срібло!.. А на півострові — фортеця. Добре бачу стіни високі з гострим частоколом. І вежу над воротьми... Тільки не розберу, що там усередині понабудовано. Далеко. Та й вітер сльозу нагонить, най би його шляк трафив! — і Яцько кулаком протер очі.

Старий тремтів, як у лихоманці:

— А церкву... церкву посеред фортеці... бачиш?

— Ще б пак! Он як виблискує золоченими банями!

— Це — вона! Мати наша... Січ! — прошепотів старий і направив чорні діри в той бік, де, на його думку, мала бути козацька фортеця. — Добрався-таки! Аж через двадцять п'ять років, а добрався!.. Сліпий, немічний, нікчемний... Та все ж помру серед свого товариства!

Його довга худа постать ніби застигла на тлі синього неба. Старий чимось скидався на велетенського птаха: і простягнута вперед, мов крило, рука, і великий гачкуватий ніс, і тонкі ноги у білих полотняних штанях, — достоту немічний птах видерся на скелю, щоб з неї, мов з висоти пташиного лету, востаннє глянути на рідну землю, яку мав покинути.

— А перед фортецею що? Чи є там слобідка? — допитувався він.

— Є. Мов село, велике і файне.

— Справді Січ! — Старий заметушився, заспішив і знову схопив хлопця за плече вузлуватою, у синіх прожилках, рукою. — То

ходімо ж швидше! Не гаймося! Ходімо!.. Щоб до заходу сонця бути там...

Яцько підтягнув шлейку торби, що звисала мало не до жижок, стукнув костуром по дзвінкій мерзлій землі, і вони підтюпцем поколивали з гори.

2

Корній Метелиця, високий, огрядний запорожець з довгим сивим оселедцем і золотою сережкою у правому вусі, відбивався зразу від трьох — Сікача, Товкача й Арсена Звенигори. В обох руках він мав по шаблі й орудував ними так уміло, що молодики, хоч і насідали на старого, з острахом поглядали на крицево-сині блискавиці шабель знаменитого на Запорожжі рубаки. Дарма що це лише гра: один необережний рух — і гостре лезо розпанахає руку до кісток або ковзне по тім'ю.

Низьке зимове сонце схилялося на захід, за високі, з дубовим частоколом вали січової фортеці і засліплювало очі нападаючих. Хитрий Метелиця навмисне ставив своїх молодих супротивників у невигідне становище. У бою все важить: і вміння вибрати час для нападу, і відступ, коли потрібно, і обманний випад, щоб навести ворога під удар, і місцевість, і освітлення. Усім цим старий козарлюга користувався якнайспритніше, ще й до того кепкував зі своїх учнів.

— Сікачику, підтягни штани, бо загубиш! А який з тебе до біса козак без штанів? Та очкур затягни міцніше!

Під сміх і регіт козаків, які юрмилися довкола, Сікач підсмикнув лівою рукою широкі червоні шаровари і, розгніваний, ще завзятіше кинувся вперед. Але могутній удар відразу охолодив його запал: шабля вилетіла з руки і з брязкотом упала на землю. Сікач розгублено зупинився, шкребучи цупкими пальцями виголену до блиску високу потилицю, і, мов ошелешений, заморгав очима.

А Метелиця не вгавав:

— Агов, Товкачику, а ти чого розімлів, як лин у ющці? Повертайся моторніше, сучий сину! Козаком будь, а не бевзем неотесаним! — гаркнув він і плазом шаблі оперіщив неповороткого товстуна по широкій спині.

Той зашпортнувся, як спутаний кінь, плюнув і, витираючи рукавом спітнілого лоба, вийшов з гри.

Лишився один Арсен Звенигора.

Метелиця враз споважнів. З лівої руки викинув шаблю. На поораному зморшками і шрамами обличчі набрякли вузлуваті жили. Видно було, що він шанує цього супротивника.

В юрбі теж поволі затих гамір: тільки тепер починалася справжня гра.

Звенигора з ходу пішов у наступ — від його удару з шабель віялом бризнули голубі іскри.

Виший середнього зросту, гнучкий і тугий, як молодий дубок, з густим темно-русявим закучерявленим чубом, а не з довгим віхтем-оселедцем — традиційною зачіскою запорожців, — таким був цей молодик. Він розпашівся од бою і з ясним веселим усміхом тіснив старого. На його чисто поголеному довгастому обличчі цвів яскравий червінь-рум'янець, а бистрі світло-сірі очі під виразними розльотистими бровами блищали від молодецького захоплення.

Шаблі не зупинялися ні на мить, під ногами бійців гула порепана від морозу земля. Арсенові дуже хотілося якимось сильним чи хитрим ударом обеззброїти Метелицю чи загнати у суточки між куренями, що теж означало б поразку старого. Він не зважав на те, що його сукняна камізелька в двох місцях уже розбатована наскрізь, а лівий рукав білої сорочки зачервонів вище ліктя гарячою кров'ю, — натискав так, що Метелиця змушений був відступати.

— Іч, сатана, який завзятий! — лагідно басив той: видно, любив козака. — Ну, ну, давай, синку! Почухай боки старому ведмедеві! Але й сам бережись! Хоч ти й молодий, та Метелицю не так легко подолати!.. О-о, я бачу, ти не в жарт заповзявся проштрикнути мені черево! Одначе ж — бійся Бога, хлопче!.. Я ж хочу видудлити добрячий коряк чи й два горілки. А якщо ти зробиш у моєму грішному пузі дірку, то мені доведеться тільки ковтати слину, як питимуть інші...

Огрядний Метелиця вправно відбив шаблю свого молодого супротивника, яка небезпечно наблизилася до його чималенького-таки черева. Звенигора відступив на кілька кроків, перевів подих, потім знову пішов у наступ і потиснув старого аж під мазаний, з очеретяною стріхою курінь.

Глядачі захвилювались. Молоді козаки вигуками і свистом почали підбадьорювати Звенигору.

— Арсене, давай! Сильніше!

— Випусти дідові Метелиці барило крові! Це йому, старому чортові, не завадить — менше до молодиць лазитиме!

— І справді! Поперед нього не потовпишся!

— Го-го-го! Ха-ха-ха!

— Так його! Так! Мат-тері його ковінька!

— А що, діду Метелице, жарко стало? Це тобі не бліх ловити в кожусі! Тут треба шабелькою орудувати!

Метелиця змахнув рукавом з носа краплю поту. З його широких грудей виривався важкий свист.

Зате старі козаки, без сумніву, стояли на боці Метелиці. Маленький, темношкірий, висохлий на тараню дідок Шевчик, смикаючи довгого білого вуса, стрибав збоку дрібненькими ніжками, радив своєму другові:

— Зліва бий, Корнію, зліва! Не піддавайся молокососові, хай йому грець!

Усі розуміли, що це жарт, що двобій мирно закінчиться біля бочки з горілкою, але, як і всяка гра, поєдинок розпалив пристрасті, і натовп хвилювався не менше, ніж самі бійці.

Нарешті, притиснутий до стіни, Метелиця кинув шаблю в піхви.

— Став, чортів сину, кварту горілки за науку! І не дуже задирай носа, що переміг самого Метелицю! — сказав він і лагідно додав: — А все ж бережись ударів зліва!.. Дід Шевчик правильно підмітив...

— Дякую, батьку, — шанобливо відповів, одягаючись, молодий козак і теж заховав шаблю в піхви. — Матиму на оці... Ще раз дякую за науку! Я радий, що моїм учителем був знаменитий на все Запорожжя козак Метелиця. Ніколи вас не забуду, батьку!.. А щоб ви повірили, що мої слова щирі, ставлю барило горілки — промочимо горло!

— Ну, це діло боговгодне, — крякнув Метелиця, потираючи руки. — Від чарки та від сварки я ще ніколи в житті не тікав! Особливо, коли випити можна на дурничку! Га-га-га! Чи не так, брате Шевчику?

Шевчик засміявся беззубим ротом, зморщивши сухий коричневий вид, від чого став схожий на печену грушу.

Гурт козаків з гомоном, сміхом і жартами потягнув до бочки з горілкою, що стояла посеред майдану. На дубових кілочках, забитих у стовп, висіли дерев'яні ковшики-корці. Поряд з бочкою, на очеретяних матах, лежали купи в'яленої риби: лящ, судак, окунь, крутобокий короп. Тут же, на матах, поміж рибою здіймалися купки нарізаного великими скибками житнього хліба, що лоскотав ніздрі запахом смачної, засмаженої до блиску шкоринки.

Біля бочки та привабливих для козацького, часто напівголодного живота наїдків походжав рудий, з жаб'ячими очима корчмар Омелько. Опецькувате обличчя його скривилось: знав, що в козаків грошей чортма і вони знову проситимуть у борг. Та й козаків тих — одна жменька! На зиму майже всі потягли по домівках та зимівниках. Зостались самотні бурлаки, парубки та безрідні старі козаки, яким нікуди було податися. На Січі вони всеньку зиму несли військову службу: стояли на чатах, обколювали навкруги фортеці лід, щоб ворог не проник зненацька в Січ, виготовляли порох та зброю.

Омелько знав, що на них не дуже поживишся. Але ж не викидати добро — краще віддати в борг або під заклад. Козацьке слово в цьому ділі тверде — повернуть колись. І він уже прикидав, скільки зібралось тут козаків і чи вистачить на всіх риби.

Арсен Звенигора кинув у Омелькову коновку для грошей срібного таляра. Гукнув:

— Пригощайтеся, браття!

Та не встигли козаки наповнити корці, як у ворота вступив сліпий з поводирем. З торби у нього виглядав жовтий гриф кобзи з темними дубовими закрутками. Старець, видно, дуже стомився, бо ледве чапав.

— Сюди, сюди, діду! — гукнув Сікач, мастак до танцю. — Випʼєш чарку та ушкваришнам горлиці!

Поводир підвів сліпого до гурту. Зупинився.

— Це ми вже в Січі, Яцьку? — спитав старий.

— Атож. Чуєте — козаки навколо.

Кобзар скинув шапку і, слухом уловивши дихання багатьох людей, наставив на них порожні орбіти очей. Потім низько вклонився. А коли підвів голову, то всі побачили, що по щоках старого течуть сльози.

— Невже це я в Січі, братове? Не віриться!

— В Січі, діду! В Січі! — загули козаки. — Чого ж це тобі не віриться?

— Багато розповідати, друзі... Ось уже двадцять шостий рік, як мене були схопили кримчаки і продали в неволю. Аж під самий Царград... Двадцять пʼять років я не пив води з нашого Дніпра... А все рвався до нього!.. За те й очей позбувся!.. А тепер — хоч перед смертю — я знову в Січі! Дома!.. Спасибі фортуні, що на старості уподобала мене і повернулася до мене лицем!..

— Ба, ба, ба! — раптом прогув Метелиця. — Чи ти часом, брате, не Данило Сом?

У кобзаря по обличчю промайнула якась неясна тінь, ніби він силкувався пригадати, де чув цей голос. Зморшкуваті руки тремтіли, мʼяли шапку.

Над майданом запала тиша.

— Побий мене грім, не впізнає, старий хрін! — Метелиця ударив кобзаря рукою по плечу. — Метелиці не впізнає! Та чи видано таке?.. Мабуть, добре ж, братику, забили тобі баки прокляті нехристи!

— Метелиця! — Кобзар широко розкинув руки. — Корнію! Побратиме дорогий! Який я щасливий, що першим зустрів тебе! — Вони обнялися.

А збоку вже тиснулись інші старі козаки. Сом з одних обіймів переходив до інших. Виявилося, що багато хто пам'ятає його.

— Ну, як же ти!

— Звідки? Розповідай, Даниле!..

— Ти наче з того світу зʼявився!..

— Стривайте, братове, — промовив Сом. — Усе розповім. Тільки пізніше трохи. А зараз проведіть мене до кошового... Маю до нього пильну і наглу справу.

— Іди, йди, Даниле, та повертайся скоріше, поки в бочці ще є, а то осушимо без тебе! — зареготав Метелиця і наказав Товкачеві: — Проведи старого до Сірка!

Товкач узяв кобзаря за рукав, повів через майдан до великого будинку з широким фарбованим ганком і високими вікнами з різнокольорними шибками.

Тепер погляди козаків звернулися на кобзаревого поводиря.

Яцько стояв збоку, не дуже прислухаючись до розмови. Він із захопленням розглядав Січ.

То це, виходить, запорожці! Аж дивно, як вони схожі на хлопів із його рідної Смеречівки, звідки він утік ще в кінці літа. Такі ж огрубілі від роботи руки та обвітрені, видублені дощами і сонцем лиця. В більшості — поношені, латані свитки, кожухи, стоптані чоботи і полотняні штани. Лише дехто одягнутий у дорогий панський кунтуш[1] чи новий кожух до станка...

Але й відрізняються від смеречівських хлопів. У запорожців — сміливі, гордовиті погляди, яких Яцько ніколи не бачив у своїх односельчан. У кожного — шабля при боці, пістоль або й два за поясом. А на головах — овечі, лисячі або заячі шапки... Ні, зовсім не те, що на його рідній Гуцульщині!

Потім він ковзнув поглядом по довгих присадкуватих хатах-куренях, що причілками майже впритул упирались у фортечні стіни. Очеретяні стріхи припорошені дрібним сніжком. Попід ними — тьмяніють вузькі, мов бійниці, віконця. Будинки військової канцелярії і кошової старшини вищі, кращі, криті гонтою[2]. На протилежному боці майдану красується фарбованими стінами і золоченими банями січова церква.

Побачивши, що козаки звернули на нього увагу, хлопець скинув шапку, вклонився і проказав хрипко:

— Добридень, панове козаки!

— Здоров, парубче! — відповів за всіх Метелиця. — От тільки не називай нас так... Бо які ми пани? Голодранці... А пани — там! — кивнув на будинки січових старшин. — Зрозумів?

— Зрозумів.

— Правда, й з нашого брата дехто преться в пани. Та то вже не твого розуму діло... А тепер розповідай — звідки сам? Де зустрівся з Сомом?

— Та це я розповім... Потім... А попереду хотів би знати, як мені знайти Арсена Звенигору.

Козаки здивовано перезирнулися.

— О, у Звенигори родич об'явився! А ти його хіба не знаєш, хлопче, нашого Звенигори? Він тут, між нами...

— Ні, не знаю... Маю тільки щось йому передати...

Арсен виступив наперед. Подряпину на руці він уже встиг залити горілкою і притрусити порохом. Поверх малинового жупана на ньому наопашки був накинутий кожух, помережений красивим шитвом. Але і жупан, і кожух у багатьох місцях полатані, мабуть, не в одного хазяїна побували, поки, нарешті, потрапили до козака.

— Що ж ти маєш передати мені, хлопче? — спитав він стривожено.

---

[1] К у н т у ш *(угор., пол.)* — старовинний верхній одяг.

[2] Г о н т, г о н т а *(спец.)* — дранка, дощечки, якими криють дахи.

— Я з Дубової Балки, я...

— Ти з Дубової Балки? — аж кинувся козак.

Серце у нього тьохнуло: там, на березі Сули, ось уже третій рік жили його рідні — мати, сестра, дідусь...

— Що ж з ними трапилось? Якесь нещастя? — Він схопив хлопця за плече. — Мої щось передавали тобою? Кажи швидше!

— Мати ваша захворіла. Передавали, щоб ви прибули...

— Мати! Що з нею? Ти бачив її?

— Ні, не бачив. Сестра ваша переказувала, коли ми з дідом Сомом ночували у них.

— То ти сам не з Дубової Балки?

— Ні, вуйку[1], я з Карпат... Коли знаєте — із Смеречівки. Утік від пана Верещаки... Не чули?.. Лютий, гаспид!.. З бідного хлопа збиткується, як з бидла!.. А ниньки мав надію козакувати, якщо приймете...

Але Арсен вже не слухав хлопця. На обличчя йому впала раптова зажура, а потемнілі сірі очі пойнялися смутком. Думкою сягнув аж у Дубову Балку. Заглянув у маленьку хатину під гаєм, схилився над берестовим ліжком, яке сам змайстрував, до узголів'я матері... Намагався уявити, яка вона тепер... Бліда, мабуть, з дрібненькими зморшками під очима, густе волосся рано вкрилося білою памороззю. Яка хворість причепилася до неї? Чи туга за чоловіком, Арсеновим батьком, зв'ялила її серце? Чи застане її живу? Коли б мав коня — десь за три-чотири дні доскакав би!

— Омельку, я тут залишаю дещицю з майна, — звернувся він до корчмаря, що саме заходився частувати козаків. — Чи не дав би ти мені коня під заставу?

— Ти хочеш їхати додому? — спитав Сікач, який чув розмову Звенигори з хлопцем.

— Так. Провідаю стареньку... Ось Омелько дасть мені коня...

— А якщо ти заженеш його? — примружився корчмар.

— То заплачу. Напевно, даси таку шкапину, що сором сідати на неї, а здереш, як за батька.

— Чого ж! Дам коня доброго! Але за кожний тиждень заплатиш мені по чвірці злотих. Згода?

Це, звичайно, було дорого. Але Арсен погодився. Не брьохати ж пішком по бездоріжжю, коли вранці випадає сніжок або іній, а вдень тане, і степ стає сивий від роси.

— Зайдеш до мене на хутір — скажеш жінці, щоб дала Гнідого. Вона знає. А сідло — в комірчині, — пояснював Омелько, радіючи нежданому заробіткові.

— Гаразд, дякую, — кивнув Арсен і вклонився товариству: — Бувайте здорові, друзі! Не згадуйте лихом! До зустрічі!

Він повертався на всі боки і відвішував поклони захмелілим козакам. Дженджуристий Сікач, побачивши латки на кожусі і жупані товариша, вигукнув:

---

[1] В у й к о — дядько.

— Стривай, Арсене! Скидай ік лихій мамі свою лахманину! Негоже козакові їхати з Січі обірванцем! Та хіба кошове товариство не в змозі спорядити тебе краще? Ось на лишень!

Він швидко скинув з себе гарного синього жупана з угорського сукна і сиву смушеву шапку-бирку.

— О, тепер не сором і під вінець! — задоволено оглянув він товариша, натягуючи на себе його поношений одяг. А побачивши Товкача, який наближався до гурту, гукнув: — І першому ж блазневі, який посміє обізвати запорожця нетягою чи сіромою, заткни у пельку Товкачеву шабельку!

Красномовний жест у бік Товкачевої дорогої шаблі, що мерехтіла проти сонця дорогоцінним камінням, і прозорий натяк, щоб той цю шаблю подарував другові, викликали серед козаків смішок, бо всі знали Товкачеву пристрасть до коштовної зброї. Він був, мабуть, найбідніший серед товариства, ходив у лахах, зате мав найкращу шаблю. Такої навіть у кошового не було.

Товкач закліпав чорними віями, але повільно відстебнув од пояса шаблю. Нижня губа у нього затремтіла.

— Я з радістю... Чого ж... Бери, Арсене! — пробубонів він. — Хіба мені жалко для друга?

Всі бачили, що йому таки жалко, і потішалися над погано прихованою досадою козака. Метелиця аж тремтів од сміху і важкими кулаками витирав сльози. Його обвислі м'ясисті щоки дрібно трусились, а біла кудлата шапка мало не падала з голови.

— Ох-хох-хох! Сю ніч нашого Товкачика блохи кусатимуть! З досади не засне до ранку!.. Не журись, парубче, ще підвернеться тобі під руку якийсь татарський мурза — і знову матимеш таку ж гарненьку цяцьку! — Арсенові ж сказав: — А від мене, синку, маєш люльку і кисет! Пали на здоров'ячко!

— Спасибі, батьку! Спасибі, друзі! — дякував розчулений Звенигора.

В цю мить на ґанку військової канцелярії з'явився джура кошового.

— Арсене! — гукнув він. — Арсене-е!

— Чого тобі? — обізвався козак, обсмикуючи на собі новий кожух.

— Швидко до кошового! Не гайся!

Арсен здивовано глянув на товаришів, ніби питав, що там стряслося, але ніхто нічого не знав.

3

— Чолом тобі, славний кошовий отамане Іван Сірко! — привітався, вклоняючись, кобзар, коли Товкач завів його до великої, гарно прибраної світлиці військової канцелярії і шепнув, що перед ним — сам отаман. — Маю до тебе пильну справу... Невідкладну і таємну...

Ніколи не думав Арсен, що і йому доведеться йти в неволю цією проклятою дорогою. А довелося! Зв'язаним, брудним, змученим рабом!

ЗМІСТ

Книга перша
ПОСОЛ УРУС-ШАЙТАНА
Частина перша 4
Частина друга 120

Книга друга
ФІРМАН СУЛТАНА
Частина перша 208
Частина друга 282